

"וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים" (בראשית כו:יח): עימותי בארות, עיוורון, עקרונות, ומשחקי מילים

מאת: נחמן לויין

מבוא

מערכת מורכבת של משחקי מילים¹ מתפקדת בחטיבת סיפורי יצחק ורבקה במבנה העומק.² ניתן להתמקד במשחק מילים סמוי—שעומד לעין כל—בסיפור מריבת יצחק עם הפלשתים (ברא' כו, א-לג).

יהיה בכך ממשק צירוף תופעת "מדרש שם"³ בשם ה'פלישתים' שנידונה בארוכה,⁴ יחד עם תופעת הדו-משמעיות בספורי יצחק של 'עיינות' (בארות) ו'עיניים' (ראיה), שתוארה כ"דוגמא לרב-משמעיות שהובאה למידה קיצונית" (an example of polysemy) "carried to extremes"⁵ (ויותר מחצי ההופעות של המלה 'עין' בספר בראשית באות בסיפורי יצחק).

בעקבות הצלחת ופוריות יצחק מברכת ה' (גם במשחק: "וַיְהִי לוֹ מִקְנֵה צֹאן וּמִקְנֵה בָקָר ... וַיִּקְנְאוּ אֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים" [שם, יד]), סתמו הפלישתים בארותיו ושוב הפרם הוא, ברצף חפירת וסתימת שלש בארות עד כריתת ברית בינם, "וַיִּקְפְּרֵם בְּאֵר אֶתְרָת וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ" (שם, כב). נציע שהמשחק בעימות: "וְכָל הַבְּאֵרֹת ... סְתָמוּם פְּלִשְׁתִּים וַיִּמְלְאוּם עֶפְרָר"; "וַיִּקְפְּרֵם אֶת הַבְּאֵרֹת ... וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים" (שם, טו; יח) והנגדת "סתימה" ו"פילוש" יתפקד כקו מנחה ונקודת מוצא בתשתית כל העימותים ומשחקי המילים בכל סיפורי יצחק ורבקה. משחק "וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים" ברובד הלשוני, מעמיד ניגוד קוטבי של "סתום"/"מפולש".

¹ K. Vermeulen, "To See or Not to See: The Polysemy of the Word `Ayin in the Isaac Narratives," *JHS* 9 (2009)

² על עיקרון ניגוד הבינארי (וסינכרוניה דינמית) ו'מבנה העומק', ראה: R. Jakobson, *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time* (1985), 6-7; "Closing Statement: Linguistics and Poetics" (1960); C. Levi-Strauss, *Anthropologie Structurale* (1958)

³ החיבור המקיף ביותר בתחום זה הוא של מ' גרסיאל, 'מדרשי שמות במקרא', רמת-גן תשמ"ח.

⁴ גרסיאל, 'מדרשי שמות'; ד' ילין, 'כתבים נבחרים, לתורת המליצה בתנ"ך והשירה בספרד'; י' זקוביץ, 'כפל מדרש שם'; A. Alonso-Schokel, "A Manual of Hebrew Poetics,"

Subsidia Biblica 11, Rome, 1988

⁵ וערמולן, "To See or Not to See".

נחמן לויין מלמד תנ"ך ומדרש בדטרויט והוא עמית מחקר במרכזו ללימודי ישראל שליד ישיבה יוניברסיטי.

הסתימות ("ניסתמום", "סתמום") עומדות מול היפוכן, ה"פּלְשְׁתִּים", במובן "פּלְשׁ" כחפירה וכריה, לנקוב או לדקור.⁶ כן הוא באכדית ואשורית *palāšu*, וסורית *plāš* (ܩܠܫ) ובספרות האוגריתית,⁷ בארמית וערבית, ובלשון המשנה כב"מבוי מפולש" מול "מבוי סתום".⁸ כן הוא בעברית מקראית: "break open or through", *BDB*; כברש"י לאיוב לז, טז, "מפּלְשֵׁי עֵב": "גילוי עב, לשון 'מבוי מפולש' כלומר לארכן ולרחבן של עבים", וטור-סיני: "נקבי עב", וכנראה גם *New JPS*: "the expanse of clouds". (עימות הלשוני משתקף אף בפיוט "שושן עמק איומה" לר"א הקליר: "פלוש אטומי תברון" כגילוי זכות האבות הסגורים בקברם בחברון.⁹)

זאת ועוד, באשר למורכבות ניגוד האירוני שבכך, כבר העירו (ר' יעקב קמינצקי, 'אמת ליעקב', וירא; ר' צדוק הכהן מלובלין, 'פוקד עקרים') שרק הפלישתים מתוארים במיוחד במקרא כ"ערלים" שמוכנו המושאל הוא אטום או סתום¹⁰ ("פן תשמחנה בנות פלשתים פן תעלנה בנות הערלים", שמ"ב א, כ, ו"לקחת אשה מפלשתים הערלים", שופט' יד, ג, ועוד¹¹). ולכן נעיר שלמילה **נימלאום** בפסוק "סתמום פלשתים **נימלאום** עפר" יש רק מקביל אחד במקרא: "וַיִּבֶן בְּפִלְשְׁתִּים ... וַיִּבֶן דָּוִד אֶת עֲרֻלְתֵיהֶם **נימלאום** לְמַלְךְ" (שמ"א יח, כז), המשמש כאינטרסקטואליות נוקבת במוטיב היחידאי: "פי במאָה ערלות פלשתים"; "אָשֶׁר אֲרִשְׁתִּי לִי בְמֵאָה עֲרֻלוֹת פְּלִשְׁתִּים" (שם, יח, כה; שמ"ב ג, יד).

בכך נוצר עימות סיפורית ולשונית בהנגדות דימויי התכנים בסיפורי יצחק ורבקה, של חפירות וסתימות בארות (עיינות), ראייה ועיוורון (עיניים), ולידה ועקריות בדימוי מקראי של אשה ובאר.¹² תפקיד ההנגדות אינו אקראי כשמוקד הסיפור הוא העברת ברכת אברהם

⁶ מילון בן-יהודה השלם; מילון אבן שושן.

⁷ *CAD: palasu v.; to pierce, bore, to break through, break into*
BDB: "break open or through", Assyrian palāšu, dig a hole;
Syriac (*plāš*) (ܩܠܫ) dig or break through

⁸ משנה עירובין פ"ט מ"ד; תוספתא שבת פ"א ה"יט; תלמוד בבלי עירובין יא ע"ב.

⁹ ד' גולדשמידט, מחזור ליום כיפור, ע' 342; ש' אליצור, 'רבי אלעזר בירבי קליר: פיוטים ליום הכיפורים', ע' 349. במקור חיים לר' שלמה אבן גבירול (ב, יד): "ובאויר המעונן הנמנע מפלוש האור". "פלשתים" כ"מפולש" בספרות הגות החסידות: ר' שניאור זלמן מליאדי, תורה אור, תולדות; ר' שמואל בורנשטיין מסוכטשוב, שם משמואל, בשלח; ר' צדוק הכהן מלובלין, ליקוטי אמרים, יהושע.

¹⁰ רש"י, שמ"ו ו, יב: "ערל שפתים": **אטום** שפתים, וכן כל לשון ערלה אני אומר שהוא אטום". [והשווה: משלי יז, כח: "**אטום שפתיו**"]

¹¹ וכן "ונפלתו בנד הערלים" שופט' יד, ג; טו, יח); "מצב הערלים"; "פי מי הפלשתים הערל הנה"; "נהיה הפלשתים הערל הנה"; "פן יבואו הערלים האלה ודקרגי" (שמ"א יד, ו; יז, כו; לו; לא, ד; דה"א י, ד).

¹² כבמשל' ה, טו-יח; שה"ש ד, יב-טו, ועוד.

ליצחק כדברי ה' שם, כשעימותי העברת הברכות ימשיכו עד לעימותי יעקב ועשו בניהם על ברכה זו.

א. מדרשי שם "פלישתים" ו"כרתים" וסיפור הבארות

משחקים על שם 'פלישתים' מופיעים לרוב במקרא בנבואות עליהם או עריהם, אשדוד, גת, אשקלון, עקרון, ועזה, כבירמ' כה, כ-לו: "וְאֵת כָּל מַלְכֵי אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וְאֵת אֲשַׁקְלוֹן וְאֵת עֵזָה וְאֵת עַקְרוֹן וְאֵת שְׁאָרֵיט אֲשֶׁדוּד ... וְהִתְפַּלְשׁוּ אֲדִירֵי הַצָּאן ... כִּי שִׂדָּה ה' אֵת מְרַעְיָתָם".
היפוך "פְּלִשְׁתִּים\וְהִתְפַּלְשׁוּ" הוא מצלול איליטרטיבי מהופך, "כיאסמוס הסמנטי-שמיעתי" (¹³"semantic-sonant chiasm"), צימוד בתקבולת בשיכול אותיות או צלילים המצרפת מאפייני מבנה הכיאסטי עם צליל לשון הנופל על לשון מהופך.¹⁴ כן במיכה א, י: "בְּגַת אֵל תִּגְדוּ בְּכֹ אֵל תִּבְכוּ בְּבֵית לְעַפְרָה עֶפְרַת הַתְּפִלְשִׁי", בהיפוך צלילי כפול על שמם¹⁵ ("הַתְּפִלְשִׁי\פְּלִשְׁתִּים"¹⁶) ושמות ערי "גת"¹⁷ ו"עפרה"¹⁸. כן בא היפוך בהקשר שירתי: "וַיִּרְשׁוּ הַגִּבּוֹר אֵת הַר עֶשׂוֹ וְהִשְׁפִּילָה אֵת פְּלִשְׁתִּים" (עוב', א, יט), ובהקשר נרטיבי: "וּפְלִשְׁתִּים פָּשְׁטוּ בְּעָרֵי הַשְּׁפֵלָה" (דה"ב, כה, יח) בצליל חוזר ומהופך.

¹³ J. Kselman, "Semantic-Sonant Chiasmus in Biblical Poetry," *Biblica* 58 1977, 213-224

A. Berlin, *The Dynamics of Biblical Parallelism* (Indiana University Press, Bloomington, 1985), Chapter 6, "The Phonological Aspect: Sound Pairs," 103-126, W.G.E. Watson, *Classical*

¹⁴ *Hebrew Poetry: A Guide to its Techniques* (JSOTSS 26 (Sheffield, 1986), *Traditional Techniques in Classical Hebrew Verse* (Sheffield, 1994), L.A. Schökel, *A Manual of Hebrew Poetics* (1998), A. Ceresko, "The Chiastic Word Pattern in Hebrew," *CBQ* 38 (1976) 303-11, N. Levine, "Vertical Poetics: Interlinear Phonological Parallelism in Psalms," *JNSL*, 29:2 (2003), 65-82.

¹⁵ Y. Hoffman, "The Wandering Lament: על אחת עשר עריהם ברצף, ראה Micah 10-16," in M. Cogan and D.E. Kahn, (ed), *Treasures on Camels' Humps: Historical and Literary Studies* (Jerusalem, 2008), 89-92; W.G.E. Watson, *Classical Hebrew Poetry*, 244; M. J. Suriano, "A Place in the Dust: Text Topography and a Toponymic Note on Micah 1:10-12a," *VT*, 60 (2010) 433-446.

¹⁶ וכן: "וַיַּעֲלוּ עֶפְרַת עַל רְאִשֵׁיהֶם בְּאֶפְרַת הַתְּפִלְשִׁי" (יחז' כו, ל) בשל הביקורת בירמ' מז על פלשתים שתמכו בצידון.

¹⁷ גרסיאל, 'מדרשי שמות', ע' 87.

¹⁸ רש"י, רד"ק, ואבן עזרא פרשו "אל תבכו בבית לעפרה עפר התפלישי" כמשחק על העיר "עפרה". גרסיאל (מדרשי שמות, שם) קישרו על רקע מלחמות שאול אתם שם: "וַיִּצְאָה הַמְּשֻׁחָזֵית מִמְּתַנְהָה פְּלִשְׁתִּים שְׁלֹשָׁה רְאִשִׁים הָרֵאשִׁי אֶתְדָּה יִפְנֶה אֶל דָּרְךָ עֶפְרָה".

בעיקר באים משחקי מילים בפלישתים כ"פְּרָתִים"¹⁹ על שם מקום מוצאם²⁰. "הַגְּנִי נוֹטָה קָדִי עַל פְּלִשְׁתִּים וְהַקְּרָתִי אֶת קְרָתִים" (יחז' כה, טז); ו"וְהַקְּרָתִי גְאוֹן פְּלִשְׁתִּים" (זכר' ט, ו); "וְהַקְּרָתִי יוֹשֵׁב מְאֻשְׁדוּד . . . וְאֶבְדּוּ שְׁאֲרֵית פְּלִשְׁתִּים" (עמוס א, ח).²¹ וכן: "לְשֻׁדּוּד אֶת כָּל פְּלִשְׁתִּים לְהַקְרִית לְצָר וּלְצִידוֹן . . . כִּי שֻׁדַּד ה' אֶת פְּלִשְׁתִּים . . . עַד מְתֵי תַתְּגוּדְדִי" (ירמ' מז, ד-ה), לרבות משחקי "שֻׁדַּד" ו"תַתְּגוּדְדִי" באשדוד וגת.²²

אולם נוגעת ביותר לעניינינו כפל משמעות "קְרָתִים" בצפ' ב, ד (בהמשך לשרשרת משחקים שמיעתיים וסמנטיים על ערי הפלשתים)²³. "כִּי עֲזָה עֲזוּבָה תִהְיֶה וְאֶשְׁקֹלוּן לְשֻׁמְמָה אֲשֻׁדוּד בְּצַהָרִים יִגְרָשׁוּהָ וְעֶקְרוֹן תַּעֲקֹר" [כולל משחק על "שֻׁדַּד בְּצַהָרִים"; "מְקַטֵּב יִשׁוּד צַהָרִים" (ירמ' טו, ח; תהי' צא, ו)]:

"הוֹי יִשְׁבִי חֶבְלֵי הַיָּם גֹּי קְרָתִים דָּבַר ה' עֲלֵיכֶם כְּנֹעַן אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וְהֶאֱבַדְתִּיהָ מֵאִין יוֹשְׁבֵי. וְהִיָּתָה חֶבְלֵי הַיָּם נוֹת קְרָתִי לְעֵים וּגְדָרוֹת צֹאן" (ב, ה-ו).

במורכבות סמנטית "גֹּי קְרָתִים" (תרגום יונתן: "עמא דחייבין לאישתיצאה": "עם שחייב להכרת"²⁴) (שם, ה) משחק ב"וְהֶאֱבַדְתִּיהָ" כבתקבולת "וְהַקְּרָתִי אֶת קְרָתִים" ו"וְהֶאֱבַדְתִּי אֶת שְׁאֲרֵית חוֹף הַיָּם" (יחז' כה, טז), או "וְהַקְּרָתִי יוֹשֵׁב מְאֻשְׁדוּד . . . וְאֶבְדּוּ שְׁאֲרֵית פְּלִשְׁתִּים" (עמוס א, ח). אך "וְהִיָּתָה חֶבְלֵי הַיָּם נוֹת קְרָתִי לְעֵים" (שם, ו), התפרשה או כחפירה²⁵ ("מקום שיכרו שם הרעים להיות שם מקניהם") כמו "כִּי יִכְרֶה אִישׁ בֵּר" (שמ' כא, לג); "בוֹר פְּרָה וַיִּחְפְּרֶהוּ" (תה' ז, טז); או כ'עריכת סעודה' ("נוה עראי שיכרו בה הרועים לחם"²⁶) כ"וַיִּכְרֶה לָהֶם פְּרָה גְדוֹלָה וַיֵּאֱכְלוּ וַיִּשְׂתּוּ" (מל"ב ו, כג) וכבאקדית, "כריתו", *qeritu*, 'סעודה'.²⁷ שני הפירושים יתקשרו בספור בארות יצחק. י' גרוסמן, בדיון על תופעה ספרותית של המרת מילה הרווחת המצופה,²⁸ עמד על המונח "וַיִּחְפְּרוּ" לאורך

¹⁹ גרסיאל, מדרשי שמות, ע' 41; I.M. Casanowicz, *Paranomasia in the Old Testament*, p. 285; ד' ילין, לתורת המליצה בתנ"ך והשירה בספרד, ע' 130; י' זקוביץ, 'כפל מדרש שם', ע' 89-91.

²⁰ יחזק' כה, טז; זכר' ב, ה. ראה שמ"א ל, יד; שמ"ב טו, טח.

²¹ גרסיאל, 'מדרשי שמות', שם; ד' ילין, לתורת המליצה; ע' 130; י' זקוביץ, כפל מדרש שם. שם.

²² Alonso-Schokel, *A Manual of Hebrew Poetics*, p. 31.

²³ גרסיאל, 'מדרשי שמות', שם.

²⁴ בראשית רבה, כה, ה: "גוי שהיה ראוי כרת". שיר השירים רבה א, ג: "גוי שחייב כרת".

²⁵ רד"ק שם, גרסיאל, 'מדרשי שמות', שם; *BDB*, 500.

²⁶ רש"י ומלבי"ם שם.

²⁷ H. Tawil, *Akkadian Lexical Companion for Biblical Hebrew*, p. 173; *CAD Q*

240a; *AHW* 918a. י' קפלן, 'ויכרה להם כרה גדולה', ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל

ועתיקותיה יז, (תשי"ג), ע' 49-51. מילון בן יהודה ה, ע' 2509.

²⁸ 'גלוי ומצופן': על כמה מדרכי העיצוב של הסיפור המקראי, ע' 171-170, "המילה הרווחת בסיפור".

סיפור הבארות שהוחלף לפתע ב"וַיִּכְרוּ שָׁם עֲבָדֵי יִצְחָק בְּאֵר" (כו, כה). הוא מעיר שבחילוף נשברת תכנית קבועה של "וַיִּתְּקֵרוּ"²⁹ שקשור בתבנית לשונית-ספרותית קבועה של שלשה רכיבים: מציאת מים, הריב עם הפלשתים, וקריאת שם למקום (שם, יט-כב):

א. וַיִּתְּקֵרוּ עֲבָדֵי יִצְחָק בְּנֶחֱל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים.

וַיְרִיבוּ רְעֵי גְרָר עִם רְעֵי יִצְחָק

וַיִּקְרָא שָׁם הַבְּאֵר עֶשֶׂק כִּי הִתְעַשְׂקוּ עִמּוֹ.

ב. וַיִּתְּקֵרוּ בְּאֵר אֶתְרֹת

וַיְרִיבוּ גַם עָלֶיהָ

וַיִּקְרָא שָׁמָּה שְׁטָנָה.

ג. וַיַּעֲמֵק מַיִם וַיִּתְּקֵר בְּאֵר אֶתְרֹת

וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ

וַיִּקְרָא שָׁמָּה רְחֻבוֹת.

ואז בא:

וַיִּכְרוּ שָׁם עֲבָדֵי יִצְחָק בְּאֵר (שם, כה)

גרוסמן מציע שחילוף ההפתעה ב"וַיִּכְרוּ" מעלה אסוציאציה עם "פְּרָה" כעריכת סעודה³⁰ כשהריב מוחלף בשבועה הדדית בין יצחק ואבימלך. בכך כריית הבאר ניצבת כמסגרת סיפורית למפגש עם אבימלך בו הציע יצחק סעודת ברית "תוך לשון נופל על לשון" כדבריו. ואחריו בא הרכיב החותם, קריאת שם לבאר, "וַיִּקְרָא אֹתָהּ שְׁבַעָה" (שם, לג) ושכך נקשרת כריית הבאר עם סעודת ברית.

לכך נציין דמיון "פְּרָה" כסעודת הברית כאן, "וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתָּה וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ . . . וַיִּשְׁלַח יִצְחָק וַיִּלְכוּ מֵאֹתוֹ בְּשָׁלוֹם" (ל-לא) למל"ב ו, כג: "וַיִּכְרָה לָהֶם פְּרָה גְדוֹלָה וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׁלַח יִצְחָק וַיִּלְכוּ אֶל אֲדֹנָיהֶם". ומעבר למסגרת הסיפורית שהציע גרוסמן יתפקד מדרש השם כמסגרת³¹ לכל העימות עם פלישתים ("פְּרָתִים"). היא מסתיימת ב"וַיִּכְרוּ שָׁם עֲבָדֵי יִצְחָק בְּאֵר" (שם, כה) ו"וַיִּתְּקֵר בְּרִית עִמָּו" (שם, כה) וכן, "וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתָּה ("פְּרָה")" (שם, ל), שבכך מריבת החפירה והסתיימה נחתמת כשמשלימים פלשתים ("פְּרָתִים") עם "כריות" הבארות שסתמו, ב"כריתת" ברית ו"כרה" אחרי חפירתם ופְּלִישְׁתָּם.

²⁹ ר' וולף הינדהיים ומלבי"ם ו'הכתב והקבלה' עמדו על הבחנה מתהילים ז, טז: "בֹּר פְּרָה וַיִּתְּקֵרוּ". וראה במדבר כא, יח: "בְּאֵר תְּקֵרוּהָ שְׂרִים\כְּרוּהָ נְדִיבֵי הָעָם".

³⁰ מילון בן-יהודה ה, ע' 2509.

³¹ על יחס מדרשי שם למבנה יחידה ספרותית, ראה גרסיאל, מדרשי שמות, ע' 155.

ב. בארות וראיות בארץ פלשתיים

הראיה פועלת כגורם וכמעטפה לסיפור הבארות תחילה וסוף. בהליכת יצחק גררה: "וַיִּרְא אֱלֹהֵי ה' וַיֹּאמֶר אֵל תִּרְדּוּ מִצְרַיִמָּה שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהֵי: גֹר [במשחק על 'גרר'] בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ כִּי לֹד וּלְזֶרְעֶךָ אָמֵן אֵת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל נִקְמַמְתִּי אֵת הַשָּׂבְעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ" (ב-ג). כן בסוף העימות נראה אליו ה' באותם תכנים (ראיה, ברכה לזרעו, "אֶבְרַהָם אָבִיךָ", הבטחה להיות עמו): "וַיִּרְא אֱלֹהֵי ה' בְּלִילָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲלֹקֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ אֵל תִּירָא כִּי אִתָּךְ אֲנֹכִי וּבְרַכְתִּיךָ וְהִרְבִּיתִי אֵת זֶרְעֶךָ בְּעִבּוֹר אַבְרָהָם עַבְדִּי" (שם, כד).

סוף פרשת הבארות	תחילת פרשת הבארות
וַיִּרְא אֱלֹהֵי ה' בְּלִילָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲלֹקֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ אֵל תִּירָא כִּי אִתָּךְ אֲנֹכִי וּבְרַכְתִּיךָ וְהִרְבִּיתִי אֵת זֶרְעֶךָ בְּעִבּוֹר אַבְרָהָם עַבְדִּי" (שם, כד).	וַיִּרְא אֱלֹהֵי ה' וַיֹּאמֶר ... גֹר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ כִּי לֹד וּלְזֶרְעֶךָ אָמֵן אֵת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל נִקְמַמְתִּי אֵת הַשָּׂבְעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ (כו, ב-ג).

ראיית ה' אליו ושבועתו ש"וְאֶהְיֶה עִמָּךְ"ו"כִּי אִתָּךְ אֲנֹכִי" בתחילה מאומתת בראיית ושבועת אבימלך יריבו בסוף בהצהרת: "רְאוּ רְאִינוּ כִּי הִנֵּה ה' עִמָּךְ וְנֹאמַר תְּהִי נָא אֵלֶיךָ [שבועה] בִּינּוֹתֵינוּ ... נִשְׁבַּעוּ אִישׁ לְאָחִיו" (כח-לא). ומיד אחר השלמה זאת על הבארות, במשחק מילים: "וְהִנֵּה בַיּוֹם הַהוּא נִבְּאוּ עַבְדֵי יִצְחָק וַיִּגְדּוּ לוֹ עַל אֲדוֹת הַבָּאָר אֲשֶׁר חָפְרוּ וַיֹּאמְרוּ לוֹ מִצָּאֵנוּ מַיִם. וַיִּקְרָא אֹתָהּ שְׂבַעָה עַל כֵּן שֵׁם הָעִיר בָּאָר שְׂבַעָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (לב-לג). אולם מתח העימות נגרם ממראה הטוב של רבקה: "וַיֹּאמֶר אַחֲתִי הוּא כִּי יָרָא ... כִּי טוֹבַת מְרָאָה הוּא" (שם, ז) וכן: "וַיִּשְׁקֶף אַבְיִמֶלֶךְ מִלְּךָ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד הַחֲלוֹן וַיִּרְא וְהִנֵּה יִצְחָק מִצְחָק [במשחק על שמו] אֵת רַבְקָה אִשְׁתּוֹ" (שם, ח) ולכן גרשו. היותה "טוֹבַת מְרָאָה" הוזכרה כבר ליד הבאר בחרן, "וְהִנְעֹךְ טוֹבַת מְרָאָה מְאֹד" (כד, טז). וערמולן³² הציגה שם "וְהִנְעֹךְ טוֹבַת מְרָאָה מְאֹד ... וַתִּרְדּוּ הָעֵינָה" (שם, טז) כ" Janus

³² שם מתחלפים, כ עין "בָּאָר הַמַּיִם" (כד, יא) בתפילת עבד אברהם וסיפורו עליה "וְאָבָא הַיּוֹם אֵל הָעֵינַן . . . אֲנֹכִי נֹצֵב עַל עֵינַי הַמַּיִם" (שם יג; מב-מג), ובחילוף: "וַתִּרְדּוּ הָעֵינָה", "וַתִּרְצֵן עוֹד אֵל הַבָּאָר" (כ;טז); "וַתִּרְצֵן לָבוֹן ... אֵל הָעֵינַן ... עַל הָעֵינַן" (ל).
³³ "To See or Not to See" שם, ע' 9.

"וְיִסְתָּמוּם פְּלִשְׁתִּים" (בראשית כו:יח) : כה

"parallelism", תקבולת דו-פרצופית³⁴ במובן כפול של "באר" ו"עין"³⁵ ו"טבת מְרָאָה"³⁶.
וערמולן אף הציגה "וּתְרַד הָעֵינָה וּתְמַלֵּא כְּדָה וּתַעַל" מול סוף זה: "וּתְשֵׂא רִבְקָה אֶת עֵינֶיהָ
וּתְרָא אֶת יֶצְחָק [וּתְפַל מַעַל הַגְּמַל]". וכן ציינה ש"וּתְרַד הָעֵינָה וּתְמַלֵּא כְּדָה וּתַעַל" יוצר
משחק ואינקלוזיו סביב מובן הכפול של "עין":

וְהַנְעֵךְ טַבַּת מְרָאָה מְאֹד
בְּתוּלָה נְאִישׁ לֹא יִדְעָה וּתְרַד
הָעֵינָה וּתְמַלֵּא כְּדָה
וּתַעַל

נציע שדגם זה חוזר סביב עלילת סיפור הבארות כמעטפה רחבה באותו מבנה כיאסטי
של ירידה ועליה במוטיבי בארות וראייה בראיית ה' לצחק לפני מריבת הבארות עצמה (כו,
ב-ג) ובהשלמה בסופה (שם, כג-כד):

אחר מריבת הבארות	לפני מריבת הבארות
ויעל משם באר שבע \ וירא אליו ה'. כי אתה אנכי וברכתיה"	וירא אליו ה' \ ויאמר [אל] תרד מצריתה גור בארץ הזאת ואהיה עמך ובארךך

ג. "סתמום פלשתים וימלאום עפר" כמרכיבי העקרונות והלידה

בזיקת סתימת הבארות ומוטיב העקרונות ולידה, הרי וסיפור הבארות ("סתמום פלשתים
וּיִמְלְאוּם עֶפֶר")³⁷ בא מיד אחרי סיפור עקרונות רבקה ו"וּיִמְלְאוּם עֶפֶר" לְדָת וְהָגָה תוֹמֵם

³⁴ אם כי דומני שביתר דיוק הוא כעין 'זוגמא' (*Zuegma*), תופעת מילה אחת שמפרשת שני מושאים באופן שונה.

³⁵ וכן ציינה לירמ' יד, יז: "וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תְּרַדְנָה עֵינֵי דַמְעָה" ויש להוסיף: "עֵינֵי
יִרְדָּה מַיִם" (איכה א, ע). אין בידי להסביר דמיון "תְּרַדְנָה עֵינֵי דַמְעָה ... כִּי שָׁבַר גְּדוֹל נִשְׁבְּרָה
בְּתוּלַת בַּת עַמִּי", לתיאור "רִבְקָה בַת בְּתוּאֵל": "וְהַנְעֵךְ טַבַּת מְרָאָה מְאֹד בְּתוּלָה נְאִישׁ לֹא יִדְעָה
וּתְרַד הָעֵינָה", אלא להניח שהוא אלוזיה מכוונת.

³⁶ כן ר' מאיר שמחה הכהן, 'משך חכמה', קישר חילוף "באר" ו"עין" שם במוטיב הראייה ב"וְהַנְעֵךְ
טַבַּת מְרָאָה מְאֹד ... וּתְרַד הָעֵינָה".

³⁷ ברובד אחר בקשר ל"סתמום פלשתים וימלאום עפר", בא מוטיב ההתפלשות בעפר ("אל תכפו
בבית לעפרה עפר התפלשתי", מיכה א, י; "בת עמי חגרי שק והתפלשתי באפר", ירמיהו, ו, כו;
"וַיַּעֲלוּ עֶפֶר עַל רַאשֵׁיהֶם בְּאֶפְרַיִם וְהַתְּפִלְשׁוּ", יחזקאל, ל), ומתועדת בספרות האשורית ואוגריתית
בפעלי "פלתא" ו"פלת" (ולא "פלש" כ'נקב'). במילון בן-יהודה, 'פלש', ציין "ית'ב לארצ יצק
עמר אנ לראשה עפר פלת'ת לקדקדה" ["ישב לארץ יצק יצקה של אבל על ראשו בעפר
פלשות על קדקדו"] ו"אנ אפר אתפלסח" ["כרע והתפלש בעפר"].

בְּבִטְנָה, כה, כד), אך כבר הועלתה האפשרות שהעקרות והלידה היו אחרי סיפור הבארות³⁸ כתוצאה מברכת ה' ("וְהָרְבִיתִי אֶת וְרַעְדָּךְ") שם. בסיפור העקרות והלידה של רבקה בא רצף מצולולי צימודים אליטרטיביים שמיעתיים ומשמעותיים (כא-כד):

"וַיַּעֲמֵר יַצְחָק לֵה' לִנְכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הוּא וַיַּעֲמֵר לּוֹ ה' וַתֵּהָרֵג רִבְקָה אִשְׁתּוֹ וַיִּתְרַצְצוּ הַבָּנִים בְּקַרְבָּהּ".
 "וַתֹּאמֶר אִם כֵּן לָמָּה זֶה אֲנֹכִי וַתִּלְדָּה לְדָרְשׁ אֶת ה' וַיֹּאמֶר ה' לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנָהּ וּשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּנִּי יִפְרְדּוּ וְלֵאמֹם מְלֵאִם יֵאָמֵץ וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר"
 "וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לְלֵדָת וְהִנֵּה תוֹמֵם בְּבִטְנָהּ".

בעקרות והלידה בְּקַרְבָּה (בחילוף "רְבִיקָה"³⁹) מורגשת זיקת "וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לְלֵדָת" ל"סְתָמוֹם פְּלִשְׁתִּים וַיִּמְלְאוֹם עֶפְרָ" בהנגדת מילוי העפר בבאר ומילוי המים מהבאר על ידה בחרן, "וַתִּרְדֵּ הָעֵינָה וַתִּמְלֵא כְדָה" (כד, טז). מעבר לדימוי המקראי של באר ואשה (משל' ה, טו-יח; שה"ש ד, יב-טו ועוד), וכל סיפורי המפגשים באשה ליד בארות,⁴⁰ ר"י אברבנאל פירש משמעות האבן על הבאר במפגש יעקב ורחל וגלילתו מעליו (כט, ב) כמטרימים לעקרותה וללידתה אחריה.

והאבן גדולה ... על פי הבאר ... היה רמז לעקרות ... היה האבן שעל פי הבאר הסותמת אותו ... גמר בלבו שהיא האשה הוכיח ה' לו כי שם על באר המים הוכיח את רבקה אמו ליצחק אביו וכן שם על המים הוכיח את רחל לו ... ולא זכר הכתוב שהשיב את האבן למקומה.

זיקת עקרות ובארות נוצרה כבר בשני עימותי אברהם עם פלישתים. בראשון, "עֲצָר ה' בְּעַד כָּל רִחֵם לְבֵית אַבְיִמֶלֶךְ" (כ, יח-יט) אחר שלקח אשתו, ובשני, בויכוח והשלמה "על אדות באר המים אֲשֶׁר גָּזְלוּ עֲבָדֵי אַבְיִמֶלֶךְ" (כא, כה) הבארות "אשר חפרו... בימי אברהם אביו" (כו, טו; יח). י' גרוסמן ציין⁴¹ שגזלת אשתו וגזלת בארו קשורים במקביל בשדה הסמנטי של פיריון אדם ואדמה (ונוסיף: בלידת שרה שאחריו). כן בא צירופם בדימוי העונש במדרש פסיקתא רבתי מב: "מה עשה לו הקב"ה? יבש כל המעיינות שלו ושל

³⁸ G. G. Nicol, "Genesis xxix.32 and xxv.22a: Reuben's Reversal", *JTS* 31 (1980). וראה י' גרוסמן "יעקב: סיפורה של משפחה", 79-81, בארוכה. כבר עמד רמב"ן (כו, ז) על השאלה איך טען יצחק על אשתו לפלישתים ש"אֶחָתִי הוּא" כשתאומים הגדולים היו אתם, אך תירץ באופן אחר על פי דרכו שפרשיות המקרא הן כסדרן 'מוקדם ומאוחר'.

³⁹ גרסיאל, מדרשי שמות, ע' 63.

⁴⁰ R. Alter, *The Art of Biblical Narrative* (New York, 1981), 47-62; אלהןן סמט, "ויצא: המפגש על הבאר: בראשית כ"ט, א-יב", עיונים בפרשת השבוע, סדרה שנייה, ירושלים תשס"ד.

⁴¹ אברהם: סיפורו של מסע', תל אביב, 2014, ע' 262.

ביתו". וכן תרגום יונתן אימץ לסיפור בארות יצחק מוטיב דימוי 'יבוש המעיינות' ואף התפילות לפיריון (כו, כ-כז):

וַיִּצְוּ רַעְיוֹתָא דְגָרָר עִם רַעְיוֹתָא דְיִצְחָק לְמִימַר דִּי לְנָא מִיָּא וְהָוָה צָבוּ מִן שְׁמִיָּא וַיְבִישׁתּוּ
וַיִּכְנֹּן אֲהָדָרוּ יְתֵה לְיִצְחָק וַיִּבְעַת ... וְכַד נִפְקַ יִצְחָק מִגָּרָר אֲתִיבְשָׁן בִּירֵיהוֹן וְאִילְנֵיהוֹן לָא
עָבְדוּ פִּירִיו וְאֶרְגִּישׁוּ דְגָרָר וְדִתְרִיכוּ יְתֵה הָוָה לְהוֹן פֶּל דָּא וְאֹזֶל אֲבִימֶלֶךְ לְוִוִּתִּיהָ מִגָּרָר
... וְאָמַר לְהוֹן יִצְחָק מַה דִּיו אֲתִיתוֹן לְנוֹתִי דְאֶצְלִי עֲלִיכוֹן ... וְאָמְרוּ מִקְמָא חֲמִינָא אַרוֹם
... דְּבִנְכוֹתָהּ הָנוּת לֹן פֶּל טְבָתָא וְכָדוּ נִפְקַתָּא מִן אַרְעֹן וַיִּבִּישׁוּ בִּירוֹן וְאִילְנָא לָא עָבְדוּ
פִּירִיו.

[תרגום: "ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לומר לנו המים... והיה רצון משמים
ותתיבש ובכך החזירו אותה ליצחק ונבעה... וכאשר יצא יצחק מגרר התיבשו
בארותיהם ועציהם לא עשו פירות והרגישו שבעבור שגרשו אותו היה להם כל זה
וילך אבימלך אליו... ויאמר להם יצחק מה זה באתם אלי שאתפלל עליכם... ויאמרו
ראו ראינו כי... בזכותך היתה לנו כל הטובה וכעת יצאת מארצנו יבשו הבארות
והעצים לא עשו פירות"].

ד. סתימת עינים ועיוורון

יש לציין גישור עיניים ובארות בשני סיפורי עימותי אברהם אלו. בראשון: "הנה ארצי
לפניך בטוב בעיניך שב... הנה הוא לך כסות עינים... ונקחת" (כ, טו-טז). ובשני: "והוכח
אברהם את אבימלך על אדות באר המים" (כא, כה) במשוואת פיוס 'כסיית עינים' בגין עונש
'סתימת' הרחם ומובן כסיית עינות כסתימת בארות. המדרש חש בדברי אבימלך לשרה "הוא
לך כסות עינים" הטרמה ל"כסיית עינים" שבעיוורון יצחק בנה.⁴² במקביל יכול כסיית
ה"עינים" להטרים לכסיית וסתימת "עינות" בארות יצחק. ואכן כאשר לסתימת בארות או
עיינות עיניים, במדרש בראשית רבה סה נמשל עוורון יצחק לסתימה: "גוזר אני שיסתמו
חלונותיו".

נחלקו אם "כסות עינים" הוא מליצה לפיוס (רש"י, רשב"ם, בכור שור) או מציין
'לבוש' (רד"ק, אבן עזרא, ספורנו) ורד"ץ הופמן צירף שניהם כמליצה להחזרת צעיף מעל
לעיניים לצניעות כפיוס על כבוד שרה שחולל⁴³ וציין: "השווה: 'ותקח הצעיף ותתקס' (כד,
סה). אם 'כסות עינים' יטרים לעיוורון יצחק, הרי במקביל גם ירמוז למפגש שציין רד"ץ
הופמן: 'וישא [יצחק] עיניו ויבא... ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק... ותקח הצעיף
ותתקס' (שם, סג-סה) בהתכסותה מעיני יצחק. כאשר לעקרות וסתימת כל רחם בבית מלך

⁴² תלמוד בבלי מגילה כח ע"א, ובבא קמא צג ע"א. וראה ראב"ע כאן. ובמדרש אגדה: "אם כסית
ממני שאמרת אחותי היא והיא אמרה אחי הוא, לפיכך יהיה לך בן שיהיה לך כסות עינים...
לכך 'ויהי כי זקן יצחק ותכהין' (כז, א)".

⁴³ בתרגום אונקלוס: "הוא ליד כסות דיקר", כפיוס על ידי הלבוש.

הפולשתיים (שאחריו בא פקידת שרה העקרה בלידת בן) וכן הפיוס לה, "קסות עיניו ... וְנִקְחָת", רד"ץ הופמן פירש "וְנִקְחָת יִצְחָק לֵה' לְנִכְח אִשְׁתּוֹ כִּי עָקְרָה הוּא" (כה, כא): "מן הערבית 'נכח' = לשים עין" וי' קיל, דעת מקרא, ציין ל"כִּי נִכַּח עֵינַי ה' דְּרָכַי אִישׁ" (משל' ה, כא).

ה. דגם היותר ארוך

מיד אחר סיפור הבארות סופר על נשואי עשו: "וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאֵרֵי הַחַמִּי וְאֶת בְּשֵׁמֶת בַּת אֵילָן הַחַמִּי, וַתִּהְיֶינָּה מֵרַת רוּם לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה" (שם, לד-לה), ומיד: "וַיְהִי כִּי זָקַן יִצְחָק וַתִּמָּהֲרֶינָּה עֵינָיו מֵרַאת וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו בְּנֹו הַגָּדֹל" (כו, א) במשחק סיבתי וניגודי של "באר" ו"עין" בשני מובניו.

הסמיכות יעמיד ברובד צלילי קשר "וַתִּמָּהֲרֶינָּה מֵרַת רוּם לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה" (כו, לה) עם מה שאחריו: "וַיְהִי כִּי זָקַן יִצְחָק וַתִּמָּהֲרֶינָּה עֵינָיו מֵרַאת"⁴⁴ וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו" (כו, א) (וכן "וַתִּמָּהֲרֶינָּה מֵרַת" \\\ "וַתִּמָּהֲרֶינָּה ... מֵרַאת").⁴⁵ (בזיקה המתבקשת במדרש: "וַתִּמָּהֲרֶינָּה מֵרַת רוּם": "והיו מעשנות לפני עכו"ם ויצחק מריח וכהו עיניו שנאמר, "ותכהין עיניו מראות" (פסיקתא רבתי, יב); ברש"י: "בעשנן של אלו").

ואכן ברכת אברהם שהועברה ליצחק בראיית ה' אליו בפרשת הבארות ניתנה בסוף ליעקב ("אֶת בְּרַכְתּוֹ אֲבְרָהָם לְךָ וּלְנֶעְדָךְ", כח, ד) אך מתוך עיוורון סתימת עיני יצחק (כו, א).⁴⁶ ולא לעשו בעקבות נשואיו ש"לא היה ראוי לזה לא מצדו ולא מצד נשותיו" (רלב"ג, כח, א).

ובכך נוצר אינקלוזיו סיפורית ארוכה מאז "וַיְהִי כִּי זָקַן יִצְחָק וַתִּמָּהֲרֶינָּה עֵינָיו מֵרַאת ..." (כו, א) עד סוף סיפור הברכות: "וַיִּקְרָא עֵשָׂו כִּי רְעוּת בְּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָיו יִצְחָק אָבִיו" (כח, ח). ניתן לשרטט דגם מסגרת-על בתבנית אחידה במכלול היותר ארוך מאז נשואי יצחק ורבקה (מפגש ברבקה "עַל עֵין הַמַּיִם" וה"הבאר", "וַהֲנַעַר טַבַּת מֵרַאָה מֵאֵד ... וַתִּרְדּוּ הָעֵינָה" (כד, טז) ובוא יצחק מ"בְּאֵר לַחַי רֵאִי", וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיִּרְא", וַתִּשָּׂא רַבֵּקָה אֶת עֵינֶיהָ וַתִּרְא אֶת יִצְחָק, וַתִּשְׂחַח הַצֶּעִף וַתִּתְקַס" (כד, סג-סה)). משחק ה"עין" ו"הבאר" יוצר מעטפה כיאסטית ניגודית ארוכה ("טובת\מראה\רעות בעיני \\\ ותרד העינה\ בת בארי"):

"וַהֲנַעַר טַבַּת מֵרַאָה מֵאֵד ..."
X
"וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאֵרֵי הַחַמִּי"
"וַתִּרְדּוּ הָעֵינָה ..."
X
"וַיִּקְרָא עֵשָׂו כִּי רְעוּת בְּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָיו יִצְחָק אָבִיו"

⁴⁴ ובפיוט "אומץ כל אדירי חפץ" לר"א הקליר: "זך המשלים בעקד נפש \\\ ... ותכהן עיניו בעשן טפש", ופיוט "זכור איש אשר הגויע אב": "והכהה מאור אב בעשן עבודת זר".

⁴⁵ עד שזיקת "מרת" \\\ "מראת" תצדיק "בָּא אַחִיף בְּמֵרְמָה נִישָׁח בְּרַכְתּוֹ" ... וַיִּצְעַק צָעָקָה גְּדֹלָה וַיִּמְרָה עַד מֵאֵד" (לה; לד).

⁴⁶ ובאירוניה הנוקבת בדברי יעקב על ניצול עיוורון אביו: "אוּלַּי יִמְשְׁנֵי אָבִי וְהִיטֵי בְּעֵינָיו כְּמִתְעַמֵּעַ" (כו, יא-יב).

"וְיִסְתַּמּוּם פְּלִשְׁתִּים" (בראשית כו:יח) : כט

בניגוד "וְהַנְּעֹר טַבַּת מִרְאָה ... וַתֵּרֶד הָעֵינָה" מול: "וַתִּהְיֶינָּה מֵרֵחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה"
ו"וְהָיָה כִּי יִזְכֹּן יִצְחָק וַתִּהְיֶינָּה עֵינָיו מִרְאָה" נוצר ההיפוך: "נִפְרָא עָשׂוּ כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנָעַן
בְּעֵינָיו יִצְחָק אָבִיו" (כח, ח).

ברצף תשתית העימותים "וְיִסְתַּמּוּם פְּלִשְׁתִּים" בסתימה או פלישה במריבת הבארות
יוכלו כל תכני מעגל הסיפורים בראייה ופוריות, ועימותיהם בעיוורון ועקריות ועד לידה
והמשכיות ברוכה מברכות ה'.